

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 13 (Aralık/ December 2023), s. 957-977.

|| Geliş Tarihi-Received: 02.10.2023

|| Kabul Tarihi-Accepted: 08.11.2023

|| Araştırma Makalesi-Research Article

|| ISSN: 2687-5675

|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1370316

Osmanlı Sultanlarına İthafen Yazılmış Tıp Eserleri-I (Fatih Devrinin Sonuna Kadar)*

*Medical Works Written Dedicated to Ottoman Sultans-I
(Until the End of the Era of the Fatih)*

Nuray DEMİR ÖZTÜRK**

Öz

Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa uzanan sürecinde sultanlar ve şehzadeler, bilimsel faaliyetlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Medreselerin açılması, dönemin ünlü âlimlerinin bu ilim merkezlerinde ders vermesine ve öğrenci yetiştirmesine teşvik edilmesi, Türkçe eser telifinin desteklenmesi, tercüme faaliyetlerine önem verilmesi, klasik Arapça ve Farsça eserlerin yeniden istinsah ettirilmesi Osmanlı ilk dönem bilimsel faaliyetlerine örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmanın konusunu da Osmanlı sultan ve şehzadelerine (1300-1481) ithafen tercüme, telif veya istinsah edilmiş olan tıp yazmaları oluşturmaktadır. Çalışmada, bu tıp yazmalarının kütüphanelerde bulunan bütün nüshalarına ulaşılmış, eserler hakkında bilgi verilmiş, tek tek nüshalar incelenmiş ve değerlendirilmiş, nüshaların arasındaki farklılıklar belirlenmiş; nüshanın müellifi, müstensihisi, istinsah tarihi, dili, ithaf edildiği kişi, varsa madalyon kısmı, varak sayısı gibi bilgilere yer verilmiş, kataloglarda veya diğer çalışmalarda yapılan yanlışlıklara değinilerek bunlar düzeltilmiştir. Çalışmanın amacı Osmanlı sultanlarının ve şehzadelerinin kendi hükümdarlık yılları boyunca tıp alanında gerek halkın faydası için gerekse kendi şahsî kütüphaneleri için kaleme alınan telif, tercüme ve istinsah edilen eserleri ortaya çıkararak onların ilme, dile, kültüre olan katkılarının doğru anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tıp yazmaları, ithaf, sultanlar, madalyon.

Abstract

During the Ottoman period from principality to empire, sultans and princes played an important role in the development of scientific activities. The opening of madrasahs, encouraging the famous scholars of the period to teach and educate students in these centers of learning, supporting the copyright of Turkish works, giving importance to translation activities, and re-copying classical Arabic and Persian works can be cited as examples of scientific activities in the early Ottoman period. The subject of this study is medical manuscripts that have been translated, compiled or copied dedicated to the Ottoman sultans and princes (1300-1481). In the study, all copies of these medical manuscripts in libraries were accessed, information was given about the works, individual copies were examined and evaluated, and the differences between the copies were determined; Information such as the

* Bu makale, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından BAP-23-1004-004 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Eski Türk Dili Anabilim Dalı, Balıkesir/Türkiye, e-posta: demirnurayozturk@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4751-9056.

author of the copy, copyist, date of copying, language, person to whom it was dedicated, medallion part, if any, number of folios were included, and errors made in catalogs or other studies were mentioned and corrected. The aim of the study is to help understand correctly the contributions of the Ottoman sultans and princes to science, language and culture by revealing the copyrighted, translated and copied works in the field of medicine, both for the benefit of the public and for their own personal libraries, during their reign.

Keywords: Medical manuscripts, dedication, sultans, medallion.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin ilmî ve kültürel alandaki faaliyetleri Orhan Gazi döneminde kurulan İznik medresesinin açılışıyla başlamaktadır (Azamat, 1996, s. 6). Medresenin başına ise Osmanlı'nın ilmî ve talimî açıdan kurucusu olarak görülen Dâvûd-ı Kayserî atanmıştır (Fazlıoğlu, 2017, s. 1). Bu dönemde ilmiyeye mensup âlimler olmasına rağmen Osman ve Orhan Gazilerin teşvikleri ile telif ya da tercüme edilen herhangi bir esere rastlanmamıştır (Yazar, 2011, s. 135). Osmanlı sultanlarının himayelerinde ilk telif, tercüme ve şerh faaliyetleri I. Murad döneminde Mes'ud b. Ahmed'in *Kelîle ve Dimne*'si ile Mustafa b. Mehmed Ankaravî'nin Mülk suresine yazdığı tefsirle birlikte başlamıştır (Yazar, 2011, s. 135). Bu dönemden sonra Osmanlı Beyliği kısa sürede güçlenmiş, şehzade ve sultanlar tıpkı Anadolu beyleri gibi dinî, edebî ve bilimsel konulu tercüme veya telif eser veren sanatçı ve âlimleri himaye etmiştir. Bu çalışmanın konusunu da Osmanlı Beyliği'nin başlangıcından Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar himaye geleneği çerçevesinde telif, tercüme veya istinsah edilen tıp yazmaları oluşturmaktadır.

Osmanlı sultanlarına veya şehzadelerine telif veya tercüme edilen tıp eserlerinin ithaf edilmesi geleneği Emir Süleyman'la (ö. 813/1411) birlikte başlar. Ahmedî ve Şeyhî gibi önemli şairler Osmanlı ile ilk temaslarını Emir Süleyman vasıtasıyla gerçekleştirmiştir (Bilkan, 2018, s. 88). Emir Süleyman'a ithaf edilmiş ilk tıp eseri ise ünlü şair Ahmedî'nin yazmış olduğu *Tervîhü'l-Ervâh*'tir. Bu eser manzum şekli ile hem sanatın hem de bilimin harmanlanmış hâlidir.

Fetret dönemi sultanlarından biri olan ve dağınık halde bulunan Osmanlıyı yeniden bir araya getiren Çelebi Sultan I. Mehmed (1413-1421) himaye açısından bir diğer önemli hükümdardır (İnalçık, 2003, s. 391-394). Kendisinin Edirne sarayında bulunduğu sırada bazı sanatçıları desteklediği bilinmektedir (Bilkan, 2018, s. 88). Ayrıca Çelebi Mehmed'e ithafen birçok eser de kaleme alınmıştır. Bunlardan Mârdânî'nin yazmış olduğu *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb* bir Osmanlı sultanına sunulmuş madalyonlu (şemseli) ilk tıp eseri olma özelliği gösterir. Yine bu dönem müelliflerinden Şirvânî'nin Çelebi Sultan I. Mehmed'e ithafen kaleme aldığı *Sultâniyye* isimli eseri de Osmanlı dönemi ilk telif tıp yazmalarındandır.

Osmanlı'nın himaye geleneğinin asıl öne çıkan hükümdarı II. Murad'dır (1421-1444, 1446-1451) (Bilkan, 2018, s. 88). Kendisi, Osmanlı Türk kültürünün gelişimi ve Arapça ile Farsçadan eserlerin Türkçeye tercüme ettirilmesinde etkili olan önemli bir sultandır (İnalçık, 2006, s. 164-172). II. Murad'ın tahtta olduğu dönemde birçok tıp eserinin gerek tercüme gerekse telif edilmesinde teşviki olmuştur. Sinobî'nin kaleme aldığı *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr* ile *Zahîre-i Murâdiye* isimli eserleri, Ali b. İshâk'ın yazdığı *Kitab fi İlmi'l-Bâh* ve Mûsâ b. Mes'ûd'un tercüme ettiği *Risâle fi'l-Bâh* isimli eserler himaye geleneğinin etkisiyle kaleme alınmıştır.

Osmanlı devletinin en önemli kültürel gelişmelerinin yaşandığı II. Murad döneminden sonra himaye geleneği Fatih Sultan Mehmed'le (1444-1446, 1451-1481) birlikte daha kurumsal bir hâl almıştır (Bilkan, 2018, s. 93). Beylikten İmparatorluğa geçiş sürecinde Osmanlı'nın siyasî ve ekonomik seviyesinin gelişmesi ile himaye geleneği de ivme kazanmış; âlim ve sanatçıların desteklenerek ilim merkezlerine çekilmesi

beraberinde telif, tercüme ve istinsah edilen eser sayısına da yansımıştır. II. Murad dönemindeki kültürel gelişmişlik ve himaye edilen âlimlerle kaleme alınan eserler bir sonraki dönem olan Fatih Sultan Mehmed'in saltanat yıllarında sayıca daha da artmıştır. İlme meraklı bir sultan olan Fatih, Arabistan ve İran ulemasını bilir ve kendi ülkesinin de bu düzeye gelmesi için çalışırdı (İnalçık, 2003, s. 395-407). Bunun en önemli göstergelerinden birisi de kendi şahsi kitaplığı için telif, tercüme ve istinsah ettirdiği eserlerdir. Bu eserler içinde tıbbî dair olanlar önemli bir yekûn tutmaktadır. Mu'in b. Mahmûd el-Kirmânî'nin yazdığı *Tercüme-i Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân*, Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun yazdığı *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*, Halîmî Lutfullah el-Amâsî'nin yazdığı *Gülşen-i Zîbâ*, el-Gilânî'nin yazdığı *Dustûru'l-Âmil fî Vac' el-Mefâsil* ve *Mir'âtü's-Şifâ' fî Def'i'd-Dâ'* isimli eserler Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilen telif eserlerdir. Bu eserlerin yanı sıra İbnü'l-Baytâr, İbn Sînâ, Belhî, Cürcânî, İbn Butlân, Huneyn b. İshak ve Ebu'l-Hasan Ali b. Hibetullah gibi önemli âlimlerin eserleri de Fatih'in kütüphanesi için yeniden istinsah edilmişlerdir.

Çelebi Sultan I. Mehmed'le birlikte sultanların şahsî kütüphaneleri için yazılmış tıp konulu madalyonlu eserler söz konusu olmaya başlamıştır. Eserlerde asıl metinden hemen önce bir madalyon içinde "hizâne, bi-rem, li-rem" gibi ifadelerle bahsi geçen eserin, sultanın şahsî kütüphanesi için hazırlandığı belirtilmiştir (Gacek, 2017, s. 206; Öztürk, 2021, s. 619). Mârdânî'nin Çelebi Sultan I. Mehmed'e ithaf ederek yazdığı *Kitâbu'l-Müntehab fî't-Tıbb'* tıp konulu madalyonlu eserlerin ilkidir. II. Murad döneminde madalyonlu tıp yazmalarına rastlanmazken Fatih Sultan Mehmed döneminde çok sayıda madalyonlu tıp eseri kaleme alınmış veya istinsah edilmiştir. Ayrıca Fatih döneminde "hizâne, bi-rem, li-rem" ifadelerine ek olarak bir de "mütalaa" kavramı eklenmiştir. Mütalaa, sultanın okuması için kaleme alınmış eserleri ifade etmede kullanılmıştır.

Osmanlı sultanlarının siyasî olarak güçlenmeleriyle birlikte müellif veya mütercimler eserlerinin ithaf kısımlarını değiştirerek veya ithaf edilen sultanla ilgili bir kısım ekleyerek yeni hamilerine eserlerini takdim etmişlerdir. Eserlerde yer alan bu ithaf kısmının değişkenlik göstermesi eserin de birden fazla kişiye sunulmasından kaynaklanmıştır. Örneğin, Şirvânî'nin yazdığı *Sultâniyye* isimli eser ilk olarak Çelebi Sultan I. Mehmed'e ardından ithaf kısmı değiştirilerek Fatih Sultan Mehmed'e; Sinobî'nin yazdığı *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr* isimli eser de ilk olarak Candaroğlu İsfendiyar Bey'e ardından ithaf kısmı değiştirilerek II. Murad'a yeniden sunulmuştur. Bu durum ayrıca nüsha bazlı himaye geleneğinin de oluşmaya başladığını göstermektedir.

Eserlerin hangi sultana sunulduğu kadar kim tarafından istinsah edildiği de eserlerin önemi hakkında ipuçları verir. Osmanlı hat ekolünün kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Hamdullah (Serin, 1997, s. 449-452), Belhî'ye ait olan *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs* ile Huneyn b. İshak'ın yazmış olduğu *Kitâbü'l-Mesâil* isimli eserleri Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için yeniden istinsah etmiştir. Ünlü hekim Şerefeddin Sabuncuoğlu da öğrencisi olan Halîmî Lutfullah el-Amâsî'nin *Gülşen-i Zîbâ* isimli eserini istinsah ederek Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir.

Bu dönemde sultanlara ithaf edilen tıp eserlerinin konuları birbirinden farklılık gösterir. Genel tıp bilgileriyle hastalıklar ve tedavileri hakkında yazılanlar çoğunluğu oluşturmakla birlikte cinsel bilgileri ihtiva eden bahnâme türünde eserler, cerrahî konuları ele alan eserler, göz sağlığı ve hastalıklarını anlatan eserler, tedavide kullanılan devaları içeren müfredat eserleri ile tabiplerin ahlaki ve yanlış uygulamalarından bahseden kitaplar da mevcuttur. Bu eserlerin nüsha sayılarının birbirinden farklılık göstermesi konularının doğrudan halkı ilgilendirmesi, fazla rağbet görmesi gibi nedenlere bağlanabilir. Bilhassa Osmanlı'nın kuruluş döneminde salgın hastalıkların yaygın olması genel tıp konulu eserlerin sultanlar tarafından yazımının desteklenmesini sağlamıştır

(Bilkan, 2018, s. 329). Ayrıca Ahmedî'nin kaleme aldığı *Terovîhü'l-Erovâh*, Mârdânî'nin yazdığı *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb*, Sinobî'nin *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*'u nüsha sayılarının fazla olması yönüyle bu eserlerin dönemlerinde çokça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.

Eserlerin konusu kadar hangi dilde telif edildikleri de bir diğer meseleyi oluşturur. Emir Süleyman'a sunulan *Terovîhü'l-Erovâh*'ın Türkçe, Çelebi Sultan I. Mehmed için Mârdânî ve Şirvânî'nin ise yine eserlerini Türkçe olarak takdim ettikleri görülmüştür. II. Murad'a ithaf edilen bahnâme türündeki eserler ile Sinobî'nin yazmış olduğu iki eseri de Türkçedir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ise bu durum farklılık gösterir. Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun telif ettiği *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* dışında Türkçe tıp eseri yoktur. Fatih'e ithaf edilen tercüme veya telif eserler ya Arapça ya da Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bu durum Fatih dönemi öncesi ve sonrasında Türkçe telif ve tercüme eser kaleme alınmasında sultanların tercihlerindeki değişimi de görmek açısından dikkate değerdir.

Telif ve Tercüme Eserler

1. Ahmedî: *Terovîhü'l-Erovâh*

Ahmedî, 735/1334-35 yılında doğmuş olup asıl ismi İbrâhim, lakabı ise Tâceddin'dir (Kut, 1989, s. 165-167). Hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz olmasına rağmen eserlerinden yola çıkılarak tasavvufî ve dinî ilimlerin yanında astronomi, tıp, geometri, tarih, felsefe, dilbilgisi, belagat, mitoloji gibi ilimlerde bilgi sahibi olduğu anlaşılır. *Terovîhü'l-Erovâh* isimli eseri ise Türk edebiyatında manzum olarak yazılmış ilk tıp kitabıdır (Özer, 1995, s. 11). Kaynaklar, bu eserin Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman için yazılmış olduğunu daha sonra birtakım ilavelerle Çelebi Sultan I. Mehmed'e sunulduğunu ifade etmektedir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 16). Eserin nüshaları incelendiğinde padişaha övgüde bulunduğu kısımda şu iki beyite yer verilmektedir “*düzelüm tıbda birkaç kavânîn/ki ola tuhfe-yi şâh-ı selâtin huzâvendigâr-ı sultân-ı civân-baht/ki oldur ziyet-i tâc u ser-i taht*” fakat bu beyitlerde eserin kime sunulduğu açıkça zikredilmediği için kast edilenin tam olarak kim olduğu da anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla şairin hangi ilaveleri yaptığı ve bu ilavelerin ne olduğu kaynaklarda belirtilmediği ve Çelebi Sultan I. Mehmed (ö. 824/1421)'e sunulduğunun da herhangi bir göstergesi olmadığı için eserin Emir Süleyman'a ithafen yazıldığını söyleyebiliriz. Ahmedî'nin Osmanoğulları ve Germiyanogulları'na intisabının ne zaman olduğu bilinmemekle birlikte Emir Süleyman'la yakınlığı ve onun ölümüne kadar devam eden intisabı eserlerinin çoğunu ona ithaf etmesini sağlamış ancak onun ölümüyle Bursa'ya gelen I. Mehmed'in çevresine dahil olmaya çalışmıştır (Kut, 1989, s. 165-167). Eser, 10084 beyittir ve aruzun *mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildinde tıbbın teorik konularından bahsedilmiş, hıtlar, anatomi, hava, yeme, içme, dinlenme gibi konuların üzerinde durulduktan sonra tıbbın pratik bilgileri olan sağlığı koruma, basit ve birleşik ilaçlar ile terkiplerden söz edilmiştir; eserin ikinci cildinde ise bütün organlarda meydana gelen hastalıklar, belirtileri, tedavileri anlatılıp eser tamamlanmıştır (Acıduman, 2016a, s. 70). Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini gösteren *Terovîhü'l-Erovâh*'ta Türkçe kelimelerin yazımında Uygur imlasının takip edildiği anlaşılmaktadır. Eserin bilinen yedi nüshası vardır:

Ayasofya nr. 3595'te bulunan nüsha 1b-173a varakları arasındadır. Eksik bir nüsha olup 15 satırdan oluşmaktadır. İstinsah tarihi ve müellifi yoktur; nüshanın baş kısmında Bahtiyar b. Güzelşeyh'e ait temellük kaydı vardır.

Gazi Hüsrev Bey R. nr. 1266'da bulunan nüsha 83 varak ve 21 satırdır; mensur olan bu nüsha *Terovîhü'l-Erovâh*'ın muhtasarıdır. Eserin zahriye sayfasında *Terovîhü'l-Erovâh* adında uzun manzum kitaptan İskender isimli Hacı Yusuf Lokman tarafından mensur

hâle getirilip kısaltılarak yazıldığı ifade edilmiştir. Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi yoktur.

TSMK III. Ahmed nr. 1986'da bulunan *Terôihü'l-Eroâh* nüshası *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi* kitabında Hazine nr. 1986 şeklinde kaydedilmiştir ancak bu koleksiyon ve numarada başka eser kayıtlıdır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 17).

Londra The Royal College of Physicians nr. 63'te bulunan nüsha 251 varak ve 15 satırdır. Harekeli olan bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi belli değildir.

Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 1852'de bulunan nüsha 253 varak olup satır sayısı 21'dir. Nüsha, Dervîş Abd-i Tâý tarafından 9 Cemâziyelâhir 876/23 Kasım 1471 tarihinde istinsah edilmiştir.

Muallim Cevdet nr. O. 47'de bulunan ve farklı müstensihler tarafından istinsah edildiği anlaşılan nüsha 235 varak ve 15 satırdır. Eserin baş ve son kısmında Timurtaşoğlu Umur Bey'in 857/1453 tarihli vakıf kaydı bulunmaktadır; müstensih ve istinsah bilgileri ise yoktur.

TSMK Revan nr. 1681'de bulunan nüsha 375 varak ve 15 satır olup harekeli. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi belli değildir.

2. Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn Ahmed el-Mârdânî: *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb*

Hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmayan Mârdânî'nin *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb* isimli eseri Çelebi Mehmed'e sunmasından dolayı 15. yüzyıl hekimlerinden olduğu söylenebilir. Müellifin künyesi ile ilgili yapılan araştırmalarda Mârdân hakkında tam bir sonuca ulaşılamamış bazı araştırmacılar Mârdânî'nin Mısır'da yerleşmiş Türklerden olduğunu bazıları ise Mardinli olduğu için bu künyeye sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Bayat, 2005, s. 11). Tıp ve astronomi ile ilgili birçok eser kaleme alan Mârdânî (Güven, 2005, s. 3), *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb* isimli eserinde kendisinin hekim olduğunu belirterek bu eserini saray kütüphanesinin isteği ile Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Sultan Çelebi Mehmed adına yazmış olduğunu söylemiştir (Bayat, 2005, s. 11). Eser, aynı zamanda Osmanlı sarayına sunulan ilk tıp eseri olma özelliğine de sahiptir. Eser, madalyonlu olup zahriye sayfasında şu ibare geçmektedir: "*Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb* Mimmâ ullife bi-resmî'l-hızâneti'l-'aliyye a'lahû Allahu Te'âlâ 'alâ ismi es-sultânî's-sa'îd ebu'l-feth Mehmed ibn Bâyezîd ebbede devletuhu Te'lif Abdülvehhâb bin Yûsuf ibn Ahmed el-Mârdânî".¹ İslam tıbbının seçilmiş kitaplarından derlenen bilgilerden meydana getirilen eser, isminin de anlamına uygun olarak *Müntehab* olarak adlandırılmıştır. On bölüme ayrılan eserde, ilk bölümde tıp teorisi, ikinci bölümde anatomi, üçüncü bölümde sağlık ve hastalıklar hakkında bilgi, dördüncü bölümde nabız ve idrar, beşinci bölümde sağlık için tedbirler, altıncı bölümde baş hastalıkları, yedinci bölümde göğüs ve karın hastalıkları, sekizinci bölümde diğer organların hastalıkları, dokuzuncu bölümde deri hastalıkları, onuncu bölümde ise yiyecek ve içeceklerden bahsedilmiştir (Bayat, 2005, s. 13). *Müntehab*'ın dili Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini taşımakta ve kolay anlaşılır ifadelerden oluşmaktadır.

¹ "Uğurlu sultan, fetihlerin babası Sultan Bayezid oğlu Sultan Mehmed'in yüce hazinesi - Allah onu yüceltsin için telif edilmiştir. Allah onun devletini daim eylesin."

*Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb'*ın Çelebi Sultan Mehmed'in şahsi kütüphanesi için yazıldığını gösteren madalyon. Tire Necip Paşa nr. 591.

Eserin sekiz nüshası vardır:

Ankara İlahiyat nr. 36479'da bulunan nüsha 188 varak ve 11 satırdan oluşur. Bu nüsha Zilkade 1029/Eylül-Ekim 1620 tarihli bir nüshadan 1129/1716'da istinsah edilmiştir. Bu durum eserin kaynaklarda geçmeyen 1620 tarihli başka bir nüshasının olduğunu gösterir.²

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi Haraççioğlu nr. 1149'da bulunan nüsha 104b-148b varakları arasında olup 17 satırdır. Harekeli olan eserin istinsah tarihi ve müstensihisi belli olmayıp eksik bir nüshadır. Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf kısmı yoktur ve muhtasar olduğu mukaddimede belirtilmiştir.

Konya İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi nr. 12071'de bulunan nüsha 112 varak ve 13 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihisi belli olmayan harekesiz nüsha Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir. Bu nüshada müellifin ismi Abdülkadîr, eserin ismi de *et-Teysîr fi İlmi't-Tıbb* olarak kaydedilmiştir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih nr. 3638'de bulunan nüsha 123 varak ve 11 satırdan oluşmaktadır. Harekeli olan nüsha sondan eksiktir. İstinsah tarihi ve müstensihisi belli değildir. Diğer nüshalardan farklı olarak Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf edildiği söylenen kısım bu nüshada yoktur.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa nr. 585'te bulunan nüsha 157 varak ve 10 satırdan oluşmaktadır. Harekeli olan nüsha sondan eksiktir.

² Ankara İlahiyat nr. 36479'da bulunan bu nüsha tüm çabalarımıza rağmen görülememiştir. *Bilgiler Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nden alınmıştır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 35).

İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan bu nüsha da Çelebi Sultan Mehmed adına yazılmıştır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Köprülü Hacı Ahmed Paşa nr. 184/1'te bulunan nüsha 1b-80b varakları arasında olup 15 satırdan oluşmaktadır. Harekesiz olan nüsha Çelebi Sultan Mehmed'e ithafen yazılmıştır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi'nde* bu nüsha sehven Fatih ve II. Bayezid devri tabiplerinden Abdulkâhîr b. Abdulkahhâr b. Yûsuf b. Abdurrahmân b. Abdülmâlik el-Mâlikî'nin *Kitâbu et-Teysîr fî İlmi't-Tıbb* isimli eseri olarak kaydedilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 63-64). Böylelikle daha önce eserin sekiz nüshasına katkı olarak bu nüsha tarafımızca tespit edilmiştir.

Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 6517'de bulunan nüsha 206 varak olup 19 satırdır; müstensihî bilinmeyen nüshanın istinsah tarihi 848/1444'tür. Bu nüsha da I. Mehmed adına istinsah edilmiştir.

Tire Necip Paşa nr. 591'de bulunan nüsha 160 varak olup 13 satırdan oluşur; müstensihî belli olmayan nüshanın istinsah tarihi 823 /1420'dir. Bu madalyonlu (şemseli) nüsha Çelebi Sultan Mehmed (1413-1421) adına ve onun kütüphanesi için yazılmıştır.

Bu nüshalar dışında eser üzerine yapılan doktora tezinde eserin başka nüshalarından da söz edilmiştir (Güven, 2005, s. 9). Bunlar incelendiğinde Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa nr. 2098'de bulunan ve farklı varaklar arasında yer alan (1-31 ile 126-135) iki ayrı eserin de *Müntehab* nüshası olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi nr. 7041'de bulunan eserin de *Müntehab* nüshası olmadığı tespit edilmiştir.

3. Mü'min bin Mukbil es-Sinobî: *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgilerin yetersiz olduğu Mü'min bin Mukbil Sinopludur. 15. yüzyıl hekimlerinden biri olan Sinobî hakkındaki bilgilere yazdığı eserlerden ulaşılır. Arapça ve Farsçayı iyi bildiği eserlerinin kısmen tercüme özelliği göstermesinden ve bu dillerde yazılan eserleri kaynak olarak kullanmasından anlaşılmaktadır. Bilgilerine tecrübelerini de dâhil ederek eserlerini kaleme alması ve Türkçe terimlerin kullanılmasındaki gayreti dikkate değerdir. Göz hastalıklarıyla ilgili kitaplar kaleme almasından dolayı bazı araştırmacılar onun kehhâl olduğunu düşünmektedir (Kâhya, 1992, s. 93-102). Sinobî, *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr*'u ilk önce Candaroğlu İsfendiyar Bey'e (ö. 843/1440) ardından ithaf kısmını değiştirerek II. Murad'a sunmuştur. II. Murad'a takdim ettiği nüshanın mukaddimesinde " 'e's-sultân ibni's-sultân sultan Murad bin Muhammed bin Bâyezid han" ibaresi yazarken eser üzerine yapılan doktora tezinde bu terkip yanlış anlaşılacak şekilde II. Bayezid'e ithaf edildiği söylenmiştir (Şahin, 1994, s. 1).

Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr, sekiz makale ve yüz on bir baptan müteşekkildir. Birinci makale edviyeler, hastalıklar, beden temizliği, insanın yaratılışı, çocukla ilgili bilgiler, kemikler, beyin ve baş hakkındaki bilgilerin verildiği kısımdır. İkinci makale yirmi bir türlü baş ağrısının anlatıldığı kısımdır. Üçüncü makale göz doktorunun bilmesi gereken bilgileri içeren kısımdır. Dördüncü makale göz kapağında ve köşesinde olan hastalıklar ve tedavileri hakkındadır. Beşinci makale gözün konjonktivite tabakasında olan hastalıkları ve tedavileri hakkındadır. Altıncı makale korneada meydana gelen hastalıklar ve tedavileri hakkındadır. Yedinci makale gözün iris tabakasında oluşan hastalıkları ve tedavileri hakkındadır. Sekizinci makale gözün hisle anlaşılmayan hastalıkları ve tedavileri hakkındadır. Bu makalelerin hepsi kendi içinde çeşitli bölümlere

ayrılarak hastalıklar ve tedavileri çeşitlendirilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren metnin dili sade ve anlaşılırdır.

Eserin bilinen sekiz nüshası vardır:

Antalya Tekelioğlu nr. 685/1'de bulunan nüsha 126 varak ve 21 satır olup kısmen harekelidir. Musannifin 14 Rebiülevvel 888/ 22 Nisan 1483 tarihli nüshasından mukabele edilerek 9 Şevval 939/4 Mayıs 1533'te yazılmaya başlanan nüsha 15 Zilkade 939/8 Haziran 1533'te İstanbul'da Sinan isimli bir müstensih tarafından tamamlanmıştır. İlk olarak Ahmed Ateş'in tanıttığı bu nüshanın numarası Antalya Tekelioğlu nr. 459/1'de (Ateş, 1948, s. 175-177) iken daha sonra değiştirilerek 685/1 yapılmıştır. *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü*'nde ise bu nüsha iki farklı numarada zikredilerek iki ayrı nüsha olarak değerlendirilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 41). Ayrıca aynı eserde 685/2'nin sonunda bulunan başka bir eserin ferağ kaydı bu eserin ferağ kaydı olarak kaydedilmiştir. Ferağ kaydı konusunda Ahmed Ateş'in görüşlerinin daha doğru olduğu anlaşılmıştır. Eser üzerine yapılan doktora çalışmasında ise bu karışıklıklara değinilmemiştir (Şahin, 1994, s. 12). Bu nüsha II. Murad'a ithafen yazılmıştır.

Bibliothèque Nationale TY nr. 172'de bulunan nüsha 208 varak ve 15 satır olup harekelidir. Candaroğlu Sultan İsfendiyar'a ithafen yazılmış olan nüsha, 990/1495'te Seydi b. Ömerşah el-Cündî tarafından istinsah edilmiştir.

Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 1857'de bulunan nüsha 66 varak ve 17 satır olup harekelidir. Sondan eksik olan bu nüsha II. Murad'a ithafen yazılmıştır; istinsah tarihi ve müstensihi yoktur. Bu nüshanın ser-levhasında eserin ismi *Kitâbu Miftâhu'n-Nûri'l-'Ayn* olarak kayıtlıdır.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tıp nr. 255'te bulunan nüsha 139 varak ve 15 satır olup harekelidir. II. Murad'a ithafen yazılan bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tıp nr. 279'da bulunan nüsha 166 varak ve 15 satır olup harekelidir. Derviş Turab tarafından 24 Rebiülevvel 901/ 12 Aralık 1495'te istinsah edilmiştir. II. Murad'a ithafen yazılan bu nüshanın ser-levhasında eserin ismi *Kitâbu Miftâhu'n-Nûri'l-'Ayn* olarak kayıtlıdır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hamidiye nr. 1034/4'te bulunan nüsha 91b-183b varakları arasında olup 23 satırdır ve kısmen harekelidir. Sondan eksik olan bu nüsha II. Murad'a ithafen yazılmıştır; istinsah tarihi ve müstensihi yoktur.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye nr. 3585'te bulunan nüsha 213 varak ve 13 satır olup harekelidir. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüsha da II. Murad'a ithafen yazılmıştır.

Türk Dil Kurumu nr. A. 541'da bulunan nüsha 121 varak ve 21 satır olup harekesizdir. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüsha II. Murad'a ithafen yazılmıştır. Bu nüshada da eserin ismi *Kitâbu Miftâhu'n-Nûri'l-'Ayn* olarak kayıtlıdır.

4. Mü'min bin Mukbil es-Sinobî: *Zahîre-i Murâdiye*

Sinoplu Mü'min bin Mukbil, bu eserini de Sultan II. Murad adına 1437 senesinde çeşitli Arapça ve Farsça kitaplardan derleyerek kaleme almıştır (Acıduman, 2016b, s. 38). Eser üç kitaba ayrılmış, ilk kitabın ilk bölümünde beyin hastalıkları; ikinci bölümünde baş ve göz hastalıkları; üçüncü bölümünde göz tedavisinde bulunan kehhâller; dördüncü bölümünde göz kapağı ve ucundaki hastalıklar; beşinci bölümünde gözün konjonktivitesindeki hastalıklar; altıncı bölümünde gözün korneasındaki hastalıklar;

yedinci bölümünde gözün iris kısmındaki hastalıklar; sekizinci bölümünde gözün kimse tarafından bilinmeyen hastalıkları; dokuzuncu bölümünde kulak hastalıkları; onuncu bölümünde boğaz hastalıkları; on birinci bölümünde ise yürek ve mide hastalıkları ve bunların tedavileri hakkında bilgilerin verildiği kısımlardan oluşmaktadır. İkinci kitap karaciğer ve dalak hastalıkları, istiskalar, ishal çeşitleri, böbrek ve mesane hastalıkları, kadın hastalıkları, bel ağrıları, şişler, taun ve cüzam gibi bulaşıcı hastalıklar hakkındadır. Üçüncü kitap ise nabız, kan alma, hacamat, sıtmalar, dağlamalar, kırıklar hakkındadır (Bayat, 2016, s. 287; Acıduman, 2016b, s. 41).

Eserin iki nüshası vardır:

Antalya Tekelioğlu nr. 682'de bulunan nüsha 359 varak ve 19 satır olup harekesizdir. II. Murad'a ithaf edilmiştir. İstinsah tarihi olmayan nüshanın müstensihî Ramazan b. Hasan'dır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud nr. 5507'de bulunan nüsha 350 varak ve 19 satır olup harekesizdir. Sondan eksik olan nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî yoktur. Bu nüshada da II. Murad'a ithaf kısmı bulunur.

5. Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî: *Sultâniyye*

Hayatı hakkındaki bilgilere eserlerinden ulaşılabilen Şîrvânî'nin hem Anadolu beylerine hem de Osmanlı sultan ve devlet adamlarına sunduğu eserlerden yola çıkılarak 14. yüzyılın ikinci yarısından 15. yüzyılın ilk yarısına dek yaşadığı söylenebilir. Nisbesine bakılarak Şîrvan'da doğduğu ya da oradan Anadolu'ya geldiği düşünülmektedir (Okumuş, 2010, s. 206-8). Tıp, kıymetli taşlar, dinî konular ve yemekle alakalı olmak üzere çeşitli konulara dair yazdığı eserlerini Menteşeoğlu İlyas Bey, Germiyanoglu Yakup Bey, Timurtaşoglu Umur Bey, Sultan Çelebi Mehmed ve II. Murad'a sunmuştur (İhsanoğlu vd., 2008, s. 48). *Cevhernâme* isimli eserinde dinî ve dünyevî ilimleri okuduktan sonra Anadolu'da tıpla ilgilendiğini, *Tuhfe-i Murâdî*'yi Bursa'da yazmasından bir dönem orada yaşadığını, Menteşeoğlu İlyâs Bey'e *İlyâsiyye*'yi, Germiyanoglu Yakûb Bey'e *Yakûbiyye*'yi, Çelebi Mehmed ve Fatih Sultan Mehmed'e *Sultâniyye*'yi, II. Murad'a *Tuhfe-i Murâdî*'yi sunması onun hem Anadolu beyleriyle hem de Osmanlı sultanlarıyla olan yakınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Bir mukaddime ve on dört bölüm üzerine tertip edilen *Sultâniyye*'nin mukaddimesinde insanın yaratılışı, birinci bölümde yiyecekler, ikinci bölümde sular, üçüncü bölümde hareketler, dördüncü bölümde gözün sağlığı, beşinci bölümde kulağın sağlığı, altıncı bölümde uyku, yedinci bölümde kusma, sekizinci bölümde kabızlık, dokuzuncu bölümde hamamın faydaları, onuncu bölümde cima, on birinci bölümde cima faydalı olan şeyler, on ikinci bölümde mevsimler, on üçüncü bölümde yemekler, on dördüncü bölümde müşhil şaraplar ve hukneler anlatılır (Kurban, 1990; Aynacı, 2014). İthaf kısmı değiştirilerek Çelebi Sultan Mehmed'e ve Fatih Sultan Mehmed'e sunulan eser, nüsha bazlı himayede ithaf kısımlarının değişken olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Eserin beş nüshası vardır:

Gazi Hüsrev Bey nr. R 1585/1'de bulunan nüsha 1b-43a arasında kısmen harekeli olup 13 satırdan oluşur. İstinsah tarihi ve müstensihî olmayan bu nüsha Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir.

Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi nr. 1848/4'te bulunan nüsha 115a-146b varakları arasında harekesiz olup 19 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan nüshanın ithaf kısmı yoktur.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Köprülü Hacı Ahmed Paşa nr. 184/2'de bulunan nüsha 83b-115b varakları arasında olup 15 satırdan oluşur. Kısmen harekeli olan nüsha Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi yoktur.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Serez nr. 2756'da bulunan nüsha 89 varak ve 11 satır olup kısmen harekeli. Fatih Sultan Mehmed'e ithaf kısmı bulunan nüsha Safer 918/Nisan-Mayıs 1512'de Siroz'da istinsah edilmiştir. Eser üzerine yapılan çalışmalarda bu nüshanın Fatih adına istinsah edildiğine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Nüshanın ithaf kısmında "Mehmed b. Murad" ibaresi geçmektedir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehit Ali Paşa nr. 2074/1'de bulunan nüsha 1b-46b varakları arasında harekesiz olup 13 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihisi belli olmayan nüsha Çelebi Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir.

6. Mu'in b. Mahmûd el-Kirmânî: *Tercüme-i Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân*

Fatih dönemi âlimlerinden olan Mu'in b. Mahmûd el-Kirmânî hakkında bilgiler onun Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Edirne'de *Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân* isimli eseri Arapça'dan Farsça'ya çevirdiği ile sınırlıdır (Şeşen, 1994, s. 16.)

Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân adıyla İbn Cezle tarafından yazılmış olan eser konusu itibarıyla 352 çeşit hastalık, bunların teşhis ve tedavisinin tablolar yardımıyla anlatıldığı bir el kitabı olma özelliğini gösterir (Bayat, 1999, s. 396-397). Tablolarda hastalığın ismi, belirtisi, sebebi, riskleri; mizaçlar, ülke isimleri ve yalnız sultanların istifadesi için yazılan bilgilere de yer verilmiştir (Komisyon, 2022, s. 30-33). Farsçaya üç ayrı tercümesi yapılan eserin Fatih Sultan Mehmed adına olanı Mu'in el-Kirmânî tarafından 5 Safer 863/12 Aralık 1458 tarihinde tamamlanmıştır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya nr. 3587'de bulunan nüsha 1b-56b varakları arasında olup 23 satırdır. Fatih Sultan Mehmed'in şahsi kütüphanesi için Arapça aslından Farsçaya tercüme edilmiştir. Madalyonlu olan nüshanın Fatih için hazırlandığı şu ibareden anlaşılmaktadır: "*Hazâ kitâbu Takvîmü'l-Ebdân li-resmî hizâneti sultânî selâtîni'z-zamân es-sultân ibnü's-sultân Sultân Muhammed bin Murâd Hân halledallâhu mülkehu*".³ Nüshada Farsça tercümeden sonra İbn Cezle'nin Arapça eserinin aslı da yer almaktadır.

7. Şerefeddin Sabuncuoğlu: *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* isimli eserini 870/1465'te seksen üç yaşındayken ve *Mücerrebname*'yi 873/1468'de seksen beş yaşındayken kaleme almasından yola çıkarak 788/1386'da doğduğu söylenebilir (Yıldırım, 2008, s. 358-59). Amasya Dârüşşifâsı'nda eğitim alan Sabuncuoğlu'nun dedesi de Çelebi Sultan Mehmed'in hekimbaşısıdır. Amasya'da on dört sene darüşşifa tabipliği yapan Sabuncuoğlu, uzun yıllar İsfendiyaroğulları Beyliği'nin ardından da Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışmıştır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 56). Türkçe olarak kaleme aldığı *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* isimli eserini Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur.

Sabuncuoğlu'nun *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* adını verdiği eseri Zehrâvî'nin *Tasrîf* isimli eserinin 30. bölümünün tercümesi olmakla birlikte kendi tecrübe ve bilgilerini aktardığı aynı zamanda 136 cerrahi müdahale ve 163 cerrahi aleti de göstermesi bakımından Türkçe en kapsamlı cerrahi kitap olma özelliğini taşır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 31). Üç bölüme

³ "Bu kitap *Takvîmü'l-Ebdân* olup zamanın sultanlarının sultanı, sultan oğlu sultan, Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah mülkünü daim kılsın." (Komisyon, 2022, s. 30-33).

ayrılan eserin ilk bölümünde dağlama yoluyla tedavi, ikinci bölümünde çeşitli ameliyatlara ile üçüncü bölümde kırık ve çıkıklardan bahsedilir. Harekeli yazılan metin oldukça sade bir dile sahiptir.

Eserin üç tane nüshası vardır:

Bibliothèque Nationale TY nr. 693'te bulunan nüsha 205 varak olup 17 satırdır. Harekeli olan nüshanın istinsah tarihi 873/1468 olup müellif nüshasıdır. Amasya Dârüşşifâsında yazılan bu nüsha minyatürlü olup Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir.

Çapa Tıp Tarihi nr. 263'te bulunan nüsha 188 varak olup 12 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan nüsha minyatürlüdür. Yazmanın başında, ortasında ve sonunda bazı varaklar bulunmadığı için eksik bir nüsha olarak değerlendirilir (Ünver, 1939, s. 15).

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tıp nr. 79'da bulunan nüsha 199 varak olup 17 satırdır. Harekeli olan minyatürlü nüsha Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir.

8. Ali b. İshâk: *Kitab fî İlmi'l-Bâh*

II. Murad dönemi hekimlerinden olan Ali b. İshâk hakkında bilgiler sınırlıdır kaynaklarda genellikle II. Murad'a ithaf etmiş olduğu ve bahnâme türünde Türkçe yazılan ilk ve en geniş kapsamlı eseri olan *Kitab fî İlmi'l-Bâh*'tan bahsedilir. Cinsel bilgiler hakkında bilgiler içeren eserde 25 bab erkeklere 15 bab kadınlara ayrılmıştır; eser oluşturulurken Tifâşî'nin (ö. 651/1253) *Kitâbu Rucû'î's-Şeyh ile's-Sibâh* isimli eserinden büyük oranda faydalanılmıştır (Bayat, 2016, s. 287). Eserin kaynaklarda iki nüshasından bahsedilmektedir:

Cerrahpaşa Tıp Tarihi nr. 39'da bulunan eser 1b-137a varakları arasındadır ve 13 satırdan oluşur. Kısmen harekeli olan bu nüsha II. Murad'a ithaf edilmiştir, istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Eserin ismi yazmada *Kitâb-ı Mükellef* olarak geçmektedir.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi isimli kitapta *Kitab fî İlmi'l-Bâh*'ın Tire Necip Paşa nr. 259/4 kayıtlı başka bir nüshasından bahsedilse de kütüphanenin tüm tıp yazmaları incelenmesine rağmen bu esere tesadüf edilememiştir.

9. Halîmî Lutfullah el-Amâsî: *Gülşen-i Zîbâ*

Amasya'da doğup büyüyen ve asıl adı Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Amâsî'nin ailesi Sivaslı olup bir kısım araştırmacılar tarafından Farsçaya hakimiyeti sebebiyle İran'dan gelen âlimlerden biri olarak düşünülmüştür (İhsanoğlu vd., 2008, s. 76). Lügat, edebiyat, tıp, miras hukuku gibi konularda yazdığı eserlerinden yola çıkılarak Arapça ve Farsçaya hâkim olmakla birlikte çeşitli konularda derin bir bilgiye de sahip olduğu anlaşılmaktadır (Erkan, 1997, s. 341-343). el-Amâsî, Yakûb el-Hekîm el-Muhtedî'den tıp eğitimi almakla birlikte Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun da öğrencidir.

Fatih Sultan Mehmed'e ithaf ettiği ve Farsça olarak kaleme aldığı *Gülşen-i Zîbâ* isimli eseri manzum ve ayrıntılı bir tıp kitabıdır. İki kısma ayrılan eserin ilk kısmındaki bablarda mizaçlar, hıtlar, çeşitli hastalıklar ve tedavileri anlatılırken ikinci kısmındaki bablarda yaralar, zehirler, müshillerden bahsedilmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 76).

Eserin bilinen tek nüshası vardır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih nr. 3639'da bulunan nüsha 259 varak olup 15 satırdır. Farsça manzum olarak kaleme alınan eser Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir. Şerefeddin Ali b. İlyas Sabuncuoğlu tarafından Şevval 866/Haziran-Temmuz 1462'de Amasya'da istinsah edilmiştir.

10. Mes‘ud b. Hakîmuddîn et-Tabîb el-Hasanî el-Şirâzî el-Gîlânî: *Dustûru'l-‘Âmil fî Vac‘ el-Mefâsil*

Fatih devri hekimlerinden olan Gîlânî hakkında kaynaklarda bilgiler yetersiz olup yalnız iki tane tıp eserinin varlığından söz edilmiştir. Gîlânî, bu iki tıp eserini de Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. *Dustûru'l-‘Âmil fî Vac‘ el-Mefâsil*, bir mukaddime ve otuz beş baptan meydana gelmiş olup eserde mafsalların ağrılarından bahsedilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası vardır:

TSMK III. Ahmed nr. 2005'te bulunan nüsha 141 varak ve 11 satırdan oluşur. Farsça mensur olarak yazılmış eser madalyonlu olup Fatih Sultan Mehmed'in şahsi kütüphanesi için yazılmıştır. Madalyonda “*bi-resmi hizânetihi es-Sultân ibnû's-sultân ebu'l-muzaffer Sultân Mehmed Han halledallâhu mülkehu ve saltanatuhu*”⁴ ibaresi geçmektedir. 14 Safer 881/8 Haziran 1476'da istinsah edilen nüshanın müstensihî belli değildir. Nüshanın bazı varakları boş bırakılmıştır.

11. Mes‘ud b. Hakîmuddîn et-Tabîb el-Hasanî el-Şirâzî el-Gîlânî: *Mir'âtü's-Şifâ' fî Def'î'd-Dâ'*

Mir'âtü's-Şifâ' fî Def'î'd-Dâ', Gîlânî'nin 877/1472-1473 yıllarında Fatih'e ithafen kaleme aldığı ansiklopedik tıp eseridir. Bir mukaddime ve iki bölümden oluşan eserin mukaddime kısmında tıp hakkında genel bilgiler verilmiştir. Diğer iki ana bölümde ise sağlıklı hayat ve baştan ayağa hastalıklar ile bunların tedavi yollarından bahsedilmiştir.

Eserin üç nüshası vardır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi nr. 2494'te bulunan nüsha 177 varak ve 21 satırdan oluşur. Arapça olarak kaleme alınan ansiklopedik eser Gıyâs el-Mücellid el-İsfahânî tarafından İstanbul'da 883/1478-1479 yılında istinsah edilmiştir. Madalyonlu olan nüshanın Fatih Sultan Mehmed'in şahsi kütüphanesi için telif edildiği “*bi-resmi hizâneti es-sultânî'l-a'zam ve'l-hâkânî'l-mükerem mevlâ mülûkî'l-Arab ve'l-Acem zıllullâhi fî'l-âlem es-sultân ibnû's-sultân Sultân Mehmed Hân bin Murâd Hân halledallâhu mülkehu*”⁵ ifadesinden anlaşılır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ragıp Paşa nr. 960'ta bulunan nüsha 469 varak olup 31 satırdır. Sahn müderrislerinden Mehmed Emin tarafından 1156'da istinsah edilmiştir. Madalyonsuz olan bu nüsha da Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilmiştir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr. 2100'de bulunan nüsha 507 varak olup 29 satırdır. Arapça olarak kaleme alınan eserin istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Eserin diğer nüshalarından farklı olarak bu nüshanın ithaf kısmında “*es-Sultân ibnû's-Sultân Ebu'l-Muzaffer Bahadır Hân Gazi*” ibaresi geçmektedir; hemen derkenardaki sahn kaydı ile “*ebu'l-muzaffer Mehmed Hân bin Murâd Hân el-Fâtiḥ li-Kostantiniyye Âl-i Osmân*” ibaresi yazılıp ithaftaki ifade düzeltilmiş ve ayrıca birçok nüshada bu unvanın yazıldığı ancak haddi aşmadan düzeltilmediği belirtilmiştir.

⁴ “[Bu kitap] zaferlerin babası sultan oğlu sultan Sultan Mehmed Han'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah mülkünü ve saltanatını daim kılsın.”

⁵ “Bu nüsha Sultan Murad Han oğlu, yüce sultan, kerem sahibi hakan, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sultan oğlu sultan, Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah mülkünü daim eylesin.”

12. Mûsâ b. Mes'ûd: *Risâle fi'l-Bâh*

Mûsâ b. Mes'ûd, II. Murad dönemi hekimlerinden olup aynı zamanda Karakoyunlulara da hizmet etmiştir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 90). Hakkında bilgiler yetersiz olmakla birlikte II. Murad için tercüme ettiği *Risâle fi'l-Bâh* isimli eseriyle bilinmektedir. Mûsâ b. Mes'ûd, bu eseri Ebû Zeyd Hibetullah bin el-Muzaffer bin Erdeşir bin Keykûbât et-Taberî'nin Farsça eserinden tercüme etmiştir (Karaman, 2019, s. 10). On yedi babtan oluşan eserde bedendeki mizaçlar, cima kuvvet veren gıdalar, içecekler, macunlar, merhemler, haplar, kuşak ve kemerler, gebeliği önleyici ilaçlar gibi bilgilerden oluşan kısımlara yer verilmiştir (Karaman, 2019, s. 13).

Eserin dört nüshası bulunmaktadır (Doğan, 2013, s. 128):

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa nr. 2832/4'te bulunan nüsha 38b-45b varakları arasında olup 37 satırdır ve harekesizdir. II. Murad'a ithaf edilen nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi yoktur.

Çapa Tıp Tarihi nr. 3501/3'te bulunan nüsha 93b-135b varakları arasında olup 12 satırdır. İstinsah tarihi 1284/1867-1868 olan nüshanın müstensihisi belli değildir.

İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi 3778/1 numarada kayıtlı olan yazma 1b-47b arasında ve 13 satırdır. Sondan eksik olan nüsha harekelidir. II. Murad'a ithaf edilen nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi yoktur.

Milli Kütüphane nr. 06 Mil Yz A 4567/1'de bulunan nüsha 27 varak ve 11 satırdır. İstinsah tarihi 20 Zilhicce 1186/14 Mart 1773 olan nüshanın müstensihisi belli değildir.

İstinsah Edilmiş Eserler

1. İbnü'l-Baytâr: *el-Câmî' li-Müfredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye*

İbnü'l-Baytâr, (ö.646/1248) Endülü's'ün önemli bilim adamlarından biri olup çağını aşan bir yeteneğe sahiptir. Aldığı eğitim sonrasında çeşitli araştırmalar yapmak için Kuzey Afrika, Mısır, Anadolu ve Şam'ı gezmiş ayrıca Dioskoridos'un *Perihyles İatrikes* isimli eserini de inceleyerek nüsha karşılaştırmalarında bulunmuş ve gezilerinde topladığı zengin bitki birikimine kendinden önce yazılanları da ekleyerek *el-Câmî' li Müfredâti'l-Edviye ve'l-Ağziye* isimli eserini kaleme almıştır (Demir Öztürk, 2023, s. 522-523). Kısaca *el-Müfredât* olarak bilinen bu eser hem Batı tıbbını hem de Osmanlı tıp literatürünü uzun yüzyıllar etkilemiştir. Bu eseri Fatih Sultan Mehmed de mütalaa etmek için istinsah ettirmiştir:

Kayseri Raşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi Raşid Efendi nr. 1247'de bulunan nüsha 347 varak ve 27 satırdan oluşur. Hâmidî isimli müstensih tarafından 868/1463-64 yılında istinsah edilen nüsha Arapçadır. Madalyonlu olan nüsha Fatih Sultan Mehmed'in mütalaa için istinsah edilmiştir. Nüshanın madalyon kısmında şu ibare "Hâzâ kitâbu el-Câmî'u'l-Kebîr fi'l-Edviyeti'l-Müfrede li's-şeyh el-fâdil Ebû Muhammed 'Abdullah bin İbnü'l-Baytâr el-Aşşâb rahimetullah, li-resmi mutâla'ati's-sultânî'l-a'zam ve'l-hâkânî'l-mu'azzam es-sultân ibnü's-sultân, Sultân Muhammed Hân ibnü's-Sultân Murâd Hân halledallâhu te'âlâ mülkehu ve saltanetehu âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn"⁶ geçmektedir.

⁶ "Bu kitap, faziletli şeyh Ebû Muhammed Abdullah b. İbnü'l-Baytâr el-Aşşâb'ın *el-Câmî'u'l-Kebîr fi'l-Edviyeti'l-Müfrede* adlı eseridir. Bu nüsha Sultan Murad Han oğlu, yüce sultan, muazzam hakan, sultan oğlu sultan, Sultan Mehmed Han'ın mütalaa için hazırlanmıştır. Allah onun mülkünü ve saltanatını daim kılsın. Âmin, ey âlemlerin Rabbi!". (Komisyon, 2022, s. 26-29).

2. İbn Sînâ: *el-Kânûn fi't-Tıbb*

İbn Sînâ (ö. 428/107) ansiklopedik bir tıp eseri olan *el-Kânûn fi't-Tıbb*'ı 403/1012 yılında Büveyhî hanedanlığında hekimlik yaparken kaleme almıştır (Kâhya, 2001, s. 331-332). Antik Yunan'dan zamanına kadar olan tıbbî bilgilere şahsi gözlemlerini de ekleyerek beş kitaptan oluşan eserini oluşturmuştur; birinci kitapta tıbbın genel prensipleri, ikinci kitapta devaların tıbbî yönlerini, üçüncü kitapta organlara bağlı hastalıkları, dördüncü kitapta organlara bağlı olmayan hastalıkları, beşinci kitapta ise hastalıkların tedavisinde kullanılan ilaçları inceleyerek bunlar hakkında bilgi vermiştir (Bayat, 2016, s. 222). Bu kıymetli eser İbn Sînâ'dan sonra birçok dile çevrilmiş, üzerine şerhler yazılmış ve defalarca istinsah edilmiştir. Bu istinsahlardan biri de Fatih Sultan Mehmed adınadır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Turhan Valide Sultan nr. 265'te bulunan nüsha 692 varak ve 27 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüsha Arapçadır ve Fatih Sultan Mehmed'in kütüphanesi için istinsah edilmiştir. Nüshanın madalyonlu kısımlarında şu ibareler geçmektedir: "Li-resmi hizâneti's-sultânî'l-a'zam ve'l-hâkânî'l-mu'azzam sultânü selâtîni'l-İslâm, zıllullâhi fi'l-enâm, es-sultân [ibn] sultân ibn sultân, Sultân Muhammed Hân bin Sultân Murâd Hân bin Sultân Muhammed Hân halledallâhu mulkehu ve ebbede saltanatehu ilâ inkırâzi'l-izmân."⁷ ve "Hâzâ kitâbu *el-Kânûn fi't-Tıbb* li'-ş-şeyh er-reis efdalu'l-muteahhirîn, bakıyyetu'l-mutekaddimîn, hâtimu'l-hukemâ ve kudvetu'l-ulemâ eş-Şeyh Ebû Ali İbn Sînâ teğammedehullâhu bi-gufrânihi ve eskenehu fî a'la gurefi cinânihi."⁸

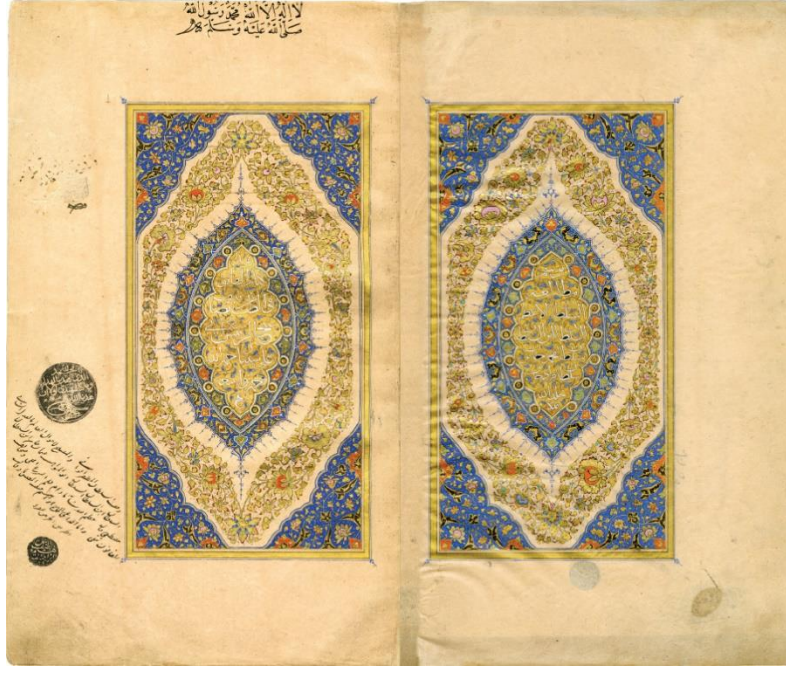
el-Kânûn fi't-Tıbb'ın Fatih Sultan Mehmed için yazılmış bir nüshası daha bulunmaktadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye nr. 3571'de bulunan nüsha 688 varak ve 27 satırdır. Arapça olarak istinsah edilen eser Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için yazılmıştır. Nüshanın madalyonlu kısımlarında şu ibareler geçmektedir: "Bi-resmi mutâla'ati's-sultânî'l-a'zam es-sultân ibnu's-sultân Sultân Muhammed Hân ibn Sultân Murâd Hân halledallâhu mulkehu."⁹ ve "Hâzâ kitâbu *el-Kânûn fi't-Tıbb* min tasânîfi [eş-] Şeyh er-Reis Ebû Ali Sînâ rahimehullâhu rahmeten vâsî'aten."¹⁰

⁷ "Bu nüsha yüce sultan, muazzam hakan, müslüman sultanların sultanı, Allah'ın insanlar üzerindeki gölgesi, sultan oğlu sultan oğlu sultan, Sultan Mehmed Hân oğlu Sultan Murad Hân oğlu Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah mülkünü daim kılsın ve kıyamete dek saltanatını müeyyed eylesin." (Komisyon, 2022, s. 14).

⁸ "Bu kitap *el-Kânûn fi't-Tıbb* olup eş-şeyhü'r-reis, müteahhirlerin en faziletlisi, mütekaddimlerin bakiyesi, filozofların sonuncusu, âlimlerin öncüsü Şeyh Ebû Ali İbn Sînâ'nın eseridir. Allah onu mağfireti ile kuşatsın ve cennet köşklarinin en yükseğine yerleştirsın." (Komisyon, 2022, s. 15).

⁹ "Bu nüsha yüce sultan, sultan oğlu sultan, Sultan Murad Hân oğlu Sultan Mehmed Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah hükümdarlığını daim kılsın." (Komisyon, 2022, s. 18).

¹⁰ "Bu kitap eş-şeyhü'r-reis Ebû Ali Sînâ'nın eserlerinden *el-Kânûn fi't-Tıbb*'dir." (Komisyon, 2022, s. 18).

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* isimli eserinin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye nr. 3571'de bulunan ve Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için yazılmış nüshası.

3. Ebû Zeyd el-Belhî: *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs*

Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934) filozof, ahlâkçı, coğrafyacı ve tabip olarak bilinir; günümüze ulaşan iki kitabından biri psikoterapiye dair yazdığı ve bu alanda yazılmış ilk kitaplardan biri olan *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs*'tür (Ebû Zeyd el-Belhî, 2012). Tıp ve ahlâk hakkında görüşlerini eserinde birleştiren el-Belhî, hastalığa sebep olan maddî ve ruhî sebepleri bir arada değerlendirmiş, müziğin olumlu etkisine değinmiş; öfkenin, korkuların, endişelerin psikolojik davranış bozukluklarına sebep olduğuna dikkat çekerek tıp, ahlâk ve psikolojik sahaları eserinde birleştirmiştir (Kutluer, 1992, s. 412-414). Osmanlı tıbbını da etkileyen bu eserin bir nüshası Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için istinsah edilmiştir:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya nr. 3740'ta bulunan nüsha 143 varak ve 15 satırdır. Eser madalyonlu olup Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için Şeyh Hamdullah (ö. 1520) tarafından istinsah edilmiştir. Arapça olan nüshanın madalyonlu kısmında şu ibare geçmektedir: "Kitâbu *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfus* li-Ebî Zeyd el-Belhî, li-mutâla'ati sultânî'l-berri ve'l-bahr, es-Sultân Muhammed bin Murâd Hân, halledallâhu mulkehu."¹¹

4. Zeynüddin İsmâil el-Cürcânî: *Zahîre-i Hârizmşâhî*

Zeynüddin İsmâil el-Cürcânî (ö. 531/1137) Farsça en kapsamlı ansiklopedik tıp eseri olan *Zahîre-i Hârizmşâhî* isimli eserini Hârizmşahlar döneminde yazmıştır (Doğruyol, 1993, s. 133-134). Döneminin bütün tıp konularını kitabında bir araya getiren Cürcânî, on bölümden oluşan eserinde tıbbın tarifi ve faydaları, hastalıkların tanımı, sağlık ve solunum tespiti, hastalıkların teşhisi, şişikler, zehirler ve etkileri, ilaç bilgileri gibi konulara yer vermiştir (Doğruyol, 1993, s. 133-134). Birçok dile çevrilen eserin farklı yüzyıllarda istinsahı da yapılmıştır. Bu nüshalardan biri de Fatih Sultan Mehmed adına istinsah edilendir:

¹¹ "Bu kitap, Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs*'ü olup eserin bu nüshası Sultan Murad Hân oğlu, karaların ve denizlerin sultanı, Sultan Mehmed Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah mülkünü daim kılsın." (Komisyon, 2022, s. 22).

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya nr. 3620'de bulunan nüsha Farsça olup 445 varak ve 45 satırdır. Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için hazırlanan nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi belli değildir. Madalyonlu olan yazmada şu ibareler yer almaktadır: "Hâzâ kitâbu *et-Tıbbu'l-Hârizmşâhî*, te'lifu şeyhi'z-zamân ve Câlinûsî'l-evvelîn Hâce İsmâil b. el-Hasan b. Muhammed el-Hüseynî el-Cürcânî, ravvehallâhu rûhahu. Biresmi mutâlâ'atî's-sultânî'l-a'zam, halîfetullâhî te'âlâ fi'l-âlem, es-Sultân Muhammed Hân bin Murâd Hân, halledallâhu te'âlâ saltaneteHu, âmîn."¹²

5. İbn Butlân: *Da'vetü'l-Etîbbâ'*

Bağdat Nestûrîleri'nden olan İbn Butlân (ö. 458/1066) ilâhiyat, felsefe ve tıp eğitimleri aldıktan sonra birçok şehre gitmiş ve buralarda çeşitli tıp tartışmalarına katılmıştır; Mervânî yöneticisi Nasrüddevle'ye döneminin tıp anlayışındaki hataları ve uygulama aksaklıklarıyla hekimlik ahlâkını değerlendirdiği eseri olan *Da'vetü'l-Etîbbâ'*'yi yazarak ithaf etmiştir. Bu eserin bir nüshası da Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için hazırlanmıştır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya nr. 3626/1'de bulunan bu nüsha Arapça olup 65 varak ve 11 satırdan oluşur. Nüshayı, Fatih Sultan Mehmed'in kütüphanesi için Şihâbüddin el-Kudsî 876/Mart 1471'de istinsah etmiştir. Nüshanın madalyonlu kısmında şu ibareler yer almaktadır: "Hâzâ kitâbu *Da'vetü'l-Etîbbâ'*, li-hizâneti's-sultânî'l-a'zam, Sultân Muhammed Hân bin es-Sultân Murâd Hân, halledallâhu sultâneHu ve ebbede devleteHu."¹³

6. Ebu'l-Hasan Ali b. Hîbetullah: *Şerhu Da'veti'l-Etîbbâ'*

İbn Butlân'ın tıp anlayışındaki ve uygulamadaki hataları yazmış olduğu *Da'vetü'l-Etîbbâ'* isimli eserine Ali b. Hîbetullah tarafından bir şerh yazılmıştır. Bu şerhte göz tabipliği, kan alma, eczacılık ve insan doğası gibi konularda Ali b. Hîbetullah kendisine sorulan soruları yanıtlayarak İbn Butlân'ın eserini açıklamıştır (Komisyon, 2022, s. 54).

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya nr. 3626/2'de bulunan nüsha Arapça olup 54 varak ve 11 satırdır. Şihâbüddin el-Kudsî tarafından Şevval 876/Nisan 1472'de Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için istinsah edilmiştir. Nüshanın madalyonlu kısmında şu ibareler yer almaktadır: "Kitâbu *Şerhu Da'veti'l-Etîbbâ'* li-hizâneti's-sultânî'l-a'zam Sultân Muhammed Hân bin es-Sultân Murâd Hân edâmellâhu sultâneHu."¹⁴

7. Huneyn b. İshâk: *Kitâbü'l-Mesâil fi't-Tıbb li'l-Müte'allimîn*

Antik Yunan felsefesinin ve tıbbının İslâm coğrafyasına aktarılmasında önemli bir rol oynayan Huneyn b. İshâk (ö. 260/873)'in yazmış olduğu *Kitâbü'l-Mesâil* (Katipoğlu ve Kutluer, 1998, s. 377-380) soru cevap tarzında kaleme alınmıştır. Tıbbın kaçaya ayrıldığı sorusuyla başlanan eserde, tıbbı dair meseleler farklı bir üslupla cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Eserin Fatih Sultan Mehmed adına hazırlanmış bir nüshası da mevcuttur:

¹² "Bu kitap *et-Tıbbu'l-Hârizmşâhî* olup dönemin şeyhi, öncekilerin Galen'i, Hâce İsmâil b. el-Hasan b. Muhammed el-Hüseynî el-Cürcânî'nin eseridir. Allah onun ruhunu şâd eylesin. Bu nüsha Murad Hân oğlu, yüce sultan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi, Sultan Mehmed Hân'ın mütalaası için hazırlanmıştır. Allah Teâlâ, saltanatını daim kılsın." (Komisyon, 2022, s. 37).

¹³ "*Da'vetü'l-Etîbbâ'* isimli bu kitap; Murad Hân oğlu, yüce sultan, Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah saltanatını daim kılsın ve devletini ebedî eylesin." (Komisyon, 2022, s. 52-53).

¹⁴ "*Şerhu Da'veti'l-Etîbbâ'* adlı kitabın bu nüshası; Sultan Murad Hân oğlu, yüce sultan, Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah onun saltanatını daim eylesin." (Komisyon, 2022, s. 56-57).

TSMK, III. Ahmed nr. 1996'da yer alan eser 1b-94a varakları arasında olup 15 satırdır. Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520) tarafından Fatih Sultan Mehmed adına istinsah edilen Arapça nüsha madalyonludur. Nüshanın madalyonlu kısımlarında şu ibareler yer alır: "Li-resmi hizâneti's-sultâni'l-a'zam ve'l-hâkâni'l-mu'azzam, es-sultân ibnu's-sultân Sultân Muhammed bin Murâd Hân halledallâhu mülkehu."¹⁵ ve "Hâzâ Kitâbü'l-Mesâil, li-ferîd-i dehrihi ve vahîd-i asrihi Huneyn b. İshak et-tabîb, ahsenellahu halehu."¹⁶

8. İbn Cezle: *Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân*

Bağdat'ın Kerh bölgesinde Hristiyan bir aileye mensup olan İbn Cezle (ö. 493/1100) Müslümanlığı kabul ederek halife Muktedî-Biemrillâh'ın sarayında hekimlik yapmış ve aynı zamanda halifeye eserlerini de ithaf etmiştir; bu eserlerden biri olan *Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân*'da İbn Cezle, 352 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini tablolarla anlatmıştır (Bayat, 1999, s. 396-397). *Takvîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân*'ın iki nüshası Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için hazırlanmıştır:

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Köprülü Fazıl Ahmed Paşa nr. 960/1'de bulunan eser 1b-50a varakları arasında olup 40 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan nüsha Arapçadır. Madalyonlu olan yazma Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için istinsah edilmiştir. Nüshanın madalyonlu kısımlarında şu ibareler yer almaktadır: "Li-resmi hizâneti's-sultâni'l-a'zam ve'l-hâkâni'l-mu'azzam, Sultân Muhammed ibnu's-Sultân Murâd Hân."¹⁷ ve "Hâzâ kitâbu *Takvîmu'l-Ebdân*, muellifuhu et-tabîb el-kâmil el-âlim el-meşhûr bi-İbn Cezle, rahimehullâh."¹⁸

TSMK, III. Ahmed nr. 2097'de yer alan nüsha 1b-98a arasında olup 33 satırdır. İstinsah tarihi ve müstensihî belli olmayan madalyonlu nüsha Fatih Sultan Mehmed'in mütalaası için yazılmıştır. Yazmanın madalyon kısmında şu ibare bulunmaktadır: "Ketebahu bi-resmi mutalaati'l-meliki'l-âdil el-fâzil el-kâmil men etla'a kevkebe'l-adli ve kâne haviyen ve evdaha mezhebe'l-emri ve kâne afiye es-sultân bin es-sultân es-sultân Muhammed sâhibu'l-karâr ibn Murâd Hân halledellahu sultânehu"¹⁹

Eserler Listesi

Sayı	Müellif/Mütercim	Eserin Adı	Eserin Dili	İthaf
1.	Ahmedî	<i>Teroîhü'l-Eroâh</i>	Türkçe	Emir Süleyman
2.	Abdülvehhâb b. eş-Şeyh Cemâleddin Yûsuf b. Ahmed el-Mârdânî	<i>Kitâbu'l-Müntehab fî't-Tıb</i>	Türkçe	Madalyonlu, Çelebi Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi için istinsah edilmiş.
3.	Mü'min bin Mukbil es-Sinobî	<i>Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr</i>	Türkçe	Candaroglu İsfendiyar Bey ve II. Murad
4.	Mü'min bin Mukbil es-Sinobî	<i>Zahîre-i Murâdiye</i>	Türkçe	II. Murad

¹⁵ "Bu nüsha Sultan Murad Hân oğlu, yüce sultan, muazzam hakan, Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Allah onun saltanatını daim eylesin."

¹⁶ "el-Mesâil adlı bu kitap dönemin biricigi asrın teki, tabib Huneyn b. İshak'a aittir. Allah halini güzel eylesin"

¹⁷ "Bu nüsha Sultan Murad Hân oğlu, yüce sultan, muazzam hakan, Sultan Mehmed Hân'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır." (Komisyon, 2022, s. 46).

¹⁸ "Bu kitap, hekim ve kâmil bir âlim olan ve İbn Cezle diye tanunan müellifin *Takvîmü'l-Ebdân* adlı eseridir." (Komisyon, 2022, s. 47).

¹⁹ "Bunu adil, fazıl, kâmil, adalet yıldızını doğuran ve ona sahip olan, kuralların yolunu açıklayan ve uygulayan sultan oğlu sultan Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed -karar sahibi- için yazılmıştır. Allah saltanatını ebedi kılsın"

5.	Muhammed b. Mahmûd- ı Şîrvânî	<i>Sultâniyye</i>	Türkçe	Çelebi Sultan Mehmed ve Fatih Sultan Mehmed
6.	Mu'in b. Mahmûd el- Kirmânî	<i>Tercüme-i Takovîmü'l-Ebdân fî Tedbîri'l-İnsân</i>	Farsça	Fatih Sultan Mehmed
7.	Şerefeddin Sabuncuoğlu	<i>Cerrâhiyye-i İlhâniyye</i>	Türkçe	Fatih Sultan Mehmed
8.	Ali b. İshâk	<i>Kitab fî İlm el- Bâh</i>	Türkçe	II. Murad
9.	Halîmî Lutfullah el- Amâsî	<i>Gülşen-i Zîbâ</i>	Farsça	Fatih Sultan Mehmed
10.	Mes'ud b. Hakîmuddîn et-Tabîb el-Hasanî el- Şîrâzî el-Gilânî	<i>Dustûru'l-Âmil fî Veca'il-Mefâsil</i>	Farsça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için yazılmıştır.
11.	Mes'ud b. Hakîmuddîn et-Tabîb el-Hasanî el- Şîrâzî el-Gilânî	<i>Mir'âtü's-Şifâ' fî Def'i'd-Dâ'</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için yazılmıştır.
12.	Mûsâ b. Mes'ûd	<i>Risâle fî'l-Bâh</i>	Türkçe	II. Murad
13.	İbnü'l-Baytâr	<i>el-Câmi' li- Müfredâti'l- Edviye ve'l- Ağziye</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
14.	İbn Sînâ	<i>el-Kânûn fî't-Tıbb</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
15.	Ebû Zeyd el-Belhî	<i>Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
16.	Zeynüddin İsmâil el- Cürcânî	<i>Zahîre-i Hârizmşâhî</i>	Farsça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
17.	İbn Butlân	<i>Da'vetü'l-Etubbâ'</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
18.	Ebu'l-Hasan Ali b. Hîbetullah	<i>Şerhu Da'veti'l- Etubbâ'</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
19.	Huneyn b. İshak	<i>Kitâbü'l-Mesâil</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.
20.	İbn Cezle	<i>Takovîmü'l-Ebdân</i>	Arapça	Madalyonlu, Fatih'in şahsi kütüphanesi için istinsah edilmiş.

Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı sultan ve şehzadelerine ithafen yazılmış, tıp konulu 20 eser incelenmiştir. Bu tıp yazmalarından Şehzade Emir Süleyman'a 1, Çelebi Sultan Mehmed'e 2, II. Murad'a 4, Fatih Sultan Mehmed'e 12 eserin ithaf edildiği görülmüştür. Bu eserlerden 12 tanesi telif ve tercüme geriye kalan 8 tanesi ise yeniden istinsah edilmiş nüshalardan oluşur. Bu nüshaların telif ve tercüme edilenlerinden 45'ine, istinsah edilenlerinden 10'una, toplamda ise 55 nüshaya çalışmada ayrı ayrı değinilmiştir. Bu eserlerden ilki Ahmedî'nin yazmış olduğu *Teröihü'l-Ervâh'* tır ve Yıldırım Bayezid'in oğlu

şehzade Emir Süleyman için kaleme alınmıştır. Bir Osmanlı sultanına tıp konulu ithaf edilmiş ilk eser ise Mârdânî'nin yazmış olduğu *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb*'tır. Çelebi Sultan Mehmed için kaleme alınan bu eser Osmanlı sahasında bir sultanın şahsî kütüphanesi için hazırlanmış madalyonlu ilk tıp yazması olma özelliğini de gösterir.

Himaye kültürü bağlamında tıp eserlerinin ithaf kısımlarının değiştirilerek başka sultanlara sunulması bu dönemde (I. Mehmed, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde) yaygın bir temayüldür. Şirvânî *Sultâniyye* isimli eserini önce Çelebi Sultan I. Mehmed'e ardından ithaf kısmını değiştirerek Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Sinobî ise *Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Sürûr* isimli eserini himayesinde bulunduğu esnada Candaroğlu İsfendiyar Bey'e ardından ithaf kısmını değiştirerek aynı eseri II. Murad'a sunmuştur. Bu örnekler bize her nüshanın ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve himaye kültürü bağlamında müelliflerin eserlerinin ithaf kısımlarını değiştirerek veya yeniden istinsah ettirerek farklı hamilere intisap etmeye çalıştıklarını gösterir.

Sultanların şahsî kütüphaneleri için tıp eserlerinin yazılması ilk kez Çelebi Sultan I. Mehmed'le başlar. II. Murad döneminde ise madalyonlu bir tıp eseri yoktur. Fatih Sultan Mehmed'in şahsî kütüphanesi ise bütün eserlerin madalyonlu olması yönüyle oldukça zengindir. Bu kütüphane için dönemin müellif ve mütercimlerinin eser kaleme almasının yanı sıra Fatih'in eski tıp kitaplarına olan ilgisi bu eserlerin yeniden istinsah edilmelerini sağlamıştır. Hatta dönemin önemli hattatlarından olan Şeyh Hamdullah'a da iki eser istinsah ettirilmiştir. Yine Şerefeddin Sabuncuoğlu öğrencisi Halimî Lutfullah el-Amâsî'nin *Gülşen-i Zibâ* isimli eserini Fatih için istinsah etmiştir. Bu dönemde İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* isimli eseri de Fatih'in mütalaa için iki kez istinsah edilerek ayrı madalyonlarla sultana sunulmuştur. Ayrıca İbn Cezle'nin *Takvîmü'l-Ebdân fi Tedbîri'l-İnsân* isimli Arapça eseri ve bu eserin Mu'in b. Mahmûd el-Kirmânî tarafından *Tercüme-i Takvîmü'l-Ebdân fi Tedbîri'l-İnsân* adıyla yapılan Farsça tercümesi Fatih için ayrı ayrı istinsah edilmiştir. Madalyonlu eserlerde bulunan "hizâne, bi-resm, li-resm" gibi ifadeler Fatih döneminde "mütalaa" kavramı da eklenir bu, sultanın okuması için yazılmış eser anlamına gelir.

Osmanlının beylikten imparatorluğa doğru yükselişi esnasında Türkçe eser telif ya da tercüme edilmesine olan bakışını tıp konulu eserler üzerinden takip etmek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar eserlerin Türkçe yazılması yahut Türkçeye tercüme ettirilmesinde sultanların teşviki söz konusu iken Fatih döneminde Arapça ve Farsça eserlerin kaleme alındığı yahut daha önce Arapça veya Farsça yazılmış eserlerin kendi dillerinde yeniden istinsah edildikleri görülür. Yeniden istinsah edilen madalyonlu bu eserler İbnü'l-Baytâr, İbn Sînâ, Belhî, Cürcânî, İbn Butlân, Huneyn b. İshâk ve Ebu'l-Hasan Ali b. Hîbetullah gibi klasik dönem âlimlerine aittir. Fatih için kaleme alınan ve sultana sunulan Türkçe tek tıp eseri ise Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun yazdığı *Cerrâhiyye-i İlhâniyye*'dir.

Bu çalışma ile Osmanlı sultan ve şehzadelerine ithaf edilmiş eserler ve bunların nüshaları değerlendirilmiştir. Nüshalar hakkında ulaşılan ayrı ayrı bilgiler Osmanlı sultanlarının (1300-1481) bilimin gelişmesine, Türkçe telif eserlerin üretilmesine, tercüme faaliyetlerinin desteklenmesine yahut klasik eserlerin yeniden istinsah edilmelerine olan teşviklerini göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

Acıduman, A. (2016a). Şair ve Hekim Ahmedî'nin *Tervihü'l-Ervah* Adlı Manzum Eserinde "Geriatrı" Üzerine Bir Bölüm. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 69 (2), 69-74.

- Acıduman, A. (2016b). Sinoplu Hekim Mü'min Bin Muqbil'in Zâhire-i Murâdiyye Adlı Eserinde Hidrosefali Üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* (59), 37-44.
- Ateş, A. (1948). Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Mühim Eserler. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (3-4), 171-191.
- Aynacı, M. (2014). *Sultâniye (İnceleme, Metin, Dizin)*. Doktora Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Azamat, N. (1996). *II. Murad Devri Kültür Hayatı*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Bayat, A. H. (1999). İbn Cezle, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, s. 396-397). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayat, A. H. (2005). *Abdüvehhâb bin Yûsuf ibn-i Ahmed el-Mârdânî Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb (823/1420) İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bilkan, A. F. (2018). *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu Kurtuluş Döneminde Telif ve Tercüme*. İstanbul: İletişim.
- Demir Öztürk, N. (2023). İbnü'l-Baytâr'ın el-Müfredât'ının Tercüme ve Osmanlı Tıp Literatürüne Etkisi, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç Armağanı* (Cilt 1), 521-538.
- Doğan, Ş. (2013). Anadolu Türk Tıbbında Bahnameler ve Musa Bin Mesud'un Bahname Tercümesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih Tezcan'a Armağan*, 13 (13), 123-138.
- Doğruyol, H. (1993). Cürcânî, İsmail b. Hasan. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, s. 133-134). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû Zeyd el-Belhî. (2012). *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfüs* (haz. Nail Okuyucu - Zahit Tiryaki). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Erkan, M. (1997). Halîmî, Lutfullah. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, s. 341-343). İstanbul: TDV Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2017). İznik'te Ne Oldu? Osmanlı İlmî Hayatının Teşekkülü ve Dâvûd Kayserî. *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 1-68.
- Gacek, A. (2017). *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev: Ali Benli-M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Güven, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- İhsanoğlu, E. - vd. (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İnalcık, H. (2003). Mehmed I. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 391-394). İstanbul: TDV Yayınları.
- İnalcık, H. (2003). Mehmed II, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 395-407). İstanbul: TDV Yayınları.

- İnalçık, H. (2006). Murad II. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 31, s. 164-172). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kâhya, E. (1992), Onbeşinci yüzyılda yaşamış bir hekimimiz: Mümin b. Mukbil. *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul: 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 93-102.
- Kâhya, E. (2001). el-Kânûn fi't-Tıb. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 331-332) Ankara: TDV Yayınları.
- Karaman M.İ. (2019). *Osmanlı Tıbbında İlk Bahname Örneği: Musa b. Mesud'un Bahname Tercümesi ve Modern Üroloji Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Katipoğlu, H. ve Kutluer, İ. (1998). Huneyn b. İshak. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, s. 377-380). İstanbul: TDV Yayınları.
- Komisyon. (2022). *"Sultan Fatih'in Şahsî Kitaplığı" Yazma Eser Sergisi Kataloğu* (Muhittin Macit, Ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurban, F. (1990). *Şiroani Mahmud Sultaniye (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kut, G. (1989). Ahmedî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, 165-167). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kutluer, İ. (1992). Belhî, Ebu Zeyd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 412-414). İstanbul: TDV Yayınları.
- Okumuş, N. (2010). Şirvânî, Muhammed b. Mahmûd. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. XXXIX, s. 206-8). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özer, O. (1995). *Teroûhü'l-Eroâh I/A Giriş-İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Öztürk, U. (2021). Kitaplar ve Hazinele: III. Murad'ın Kütüphanesi İçin Hazırlanmış Bazı Madalyonlu Eserler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (27), 609-687.
- Serin, M. (1997). Hamdullah Efendi, Şeyh. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, 449-452). Ankara: TDV Yayınları.
- Şahin, M. Ü. (1994). *Mü'min bin Mukbil Miftâhu'n-Nûr ve Hazâinü's-Surûr (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Şeşen R. (1994). Ortaçağ İslâm Tıbbının Kaynakları ve XV. yüzyılda Türkçe'ye Tercüme Edilen Tıp Kitapları, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, (V), 11-20.
- Ünver, A. S. (1939). *Cerrahiyei İlhaniye*. İstanbul: Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, 1. Basım.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Yıldırım, N. (2008). Sabuncuoğlu Şerefeddîn. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 35, s. 358-59). İstanbul: TDV Yayınları.